

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

HECA VƏZNİNİN TƏDQIQI TARIXİNİN BAŞLANĞICI

Mələhət Əhmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Müasir Azərbaycan dili kafedrasının
müəllimi
e-mail: malahatahmadovav@gmail.com
Whatsapp: +994515777963
ORCID NO: 0009-0000-6273-8279

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə XX əsrin 1920-30-cu illərində heca vəzninin tədqiq tarixinə qısa nəzər salınır. “Milli vəzn” və “vəznlərə münasibət” ətrafındakı dialoqlar, eləcə də dövrün başqa tədqiqatlarında heca vəzninin öyrənilməsi araşdırılır, normativ və tarixi poetik xüsusiyyətlərinə dair filoloji fikrin təcrübəsi nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: heca vəzni, milli vəzn məsələsi, M.F.Köprülü, Əmin Abid, tədqiqat

Heca vəzni ilə bağlı tarixə düşmüş ilk elmi münasibətin Əlişir Nəvainin “Vəznlərin mizanı” əsəri olduğunu qeyd edirlər. Türkdilli əruzun nəzəri əsaslarını hazırlamaq məqsədilə yazılmış bu əhəmiyyətli əsərdə əruzvəznli şeir sistemində olmayan, lakin əruz vəznində qələmə alınan bir neçə türk şeir formasının - *tuyuq*, *qoşuq*, *cəngi*, *arazvari*, *məhəbbətnamə*, *müstəzad* və *türkinin* adı çəkilir. Tərhan Quliyev Nəvainin “*Ozanların ozmağı və Özbəklərin buday-budayı heç bir vəznə uyğun gəlmədiyi üçün onlardan bəhs edilmədi*” fikrinə istinadən Nəvainin heca vəzninin nəzərdə tutduğunu, bununla da heca vəzninə olan ilk elmi münasibətin tarixini başlatdığını qeyd edir. [12, s. 5]

Türk şeir şəkilləri ilə bağlı məlumatların rast gəlinəyi qaynaqlar sırasında Əlişir Nəvai ilə yanaşı Zəhərrədin Məhəmməd Baburun risaləsinin də adını çəkə bilərik. “*Nəvaidə rast gəldiyimiz həmin poetik janrlar və musiqi növləri aşağıdakılardır: "tuyuq", "qoşuq", "cəngi", "arazvari", "məhəbbətnamə", "müstəzad" və "türkü". Babur isə aşağıdakı janrların adlarını çəkir: "tərxani", "öləng", "tuyuq", "qoşuq", "türkü".*” [13, s.10]. Hər iki qaynağın heca vəzninin tarixi və genezisi ilə bağlı əhəmiyyəti böyükdür. Vəznin tədqiqi ilə dair sonrakı mühüm addımlar Şərqsünəslıq və xüsusilə türkologiya elminin formalaşması zəminində baş tutur.

Türk heca vəzninin dünyamiqyaslı tədqiqi türkologiyanın elm kimi formalaşmağa başlaması ilə eyni zamanda baş verir. Alman, polyak, rus, Sovet türkoloqlarının məsələyə münasibəti bu dinamikanı müəyyənləşdirir. Vilhelm Tomsen və Vasili Radlov tərəfindən Orxan abidələrinin oxunuşu (1895) türkologiyanın elm kimi inkişafında ciddi hadisə idi. Türklərin tarixi, ədəbi mirası, folkloru, etno-mədəni dünyagörüşü XIX əsrin sonlarında ciddi maraq dairəsində idi. Xüsusilə polyak türkoloq Tadeuş Yan Kovalskinin tədqiqləri həm Türkiyə, həm də Azərbaycan filologiyasına ciddi təsir göstərmişdir. Əmin Abidin də səlahiyyətli və mötəbər mənbə kimi baxdığı alimin yaradıcılığında türkoloji məsələlər önəmli yer tutur. Polyak türkoloq Tadeuş Kovalski (1889-1948) 1916-cı ildə Avstriya xəstəxanalarında yaralı türk əsgərlərini dinləməklə türk dialektologiyası və folkloru üzrə tədqiqatlara başlayıb. O, daha sonra Balkanlar və Türkiyədən topladığı materiallara əsaslanaraq bu mövzuda araşdırmalarını genişləndirib. O, 1923-1924, 1927-1928, 1936 və 1947-ci illərdə Türkiyədə olmuş, Anadoluda dil, xalq ədəbiyyatı, folklor və etnoqrafiya ilə bağlı araşdırmalar aparmışdır. Onun araşdırmaları təkcə Osmanlı sahəsi ilə məhdudlaşmırdı; həm də türkologiyanın bütün istiqamətlərini tədqiq etmişdir. Kovalski öz dövrünə qədər az araşdırılmış və qaranlıq qalan türk xalq ədəbiyyatı

sahəsinə metodik araşdırmaları ilə öncülük etmişdir [3, s.40]. Onun xalq ədəbiyyatı sahəsindəki əsərləri arasında "Türk xalq tapmacaları", "Türk tayfalarının nəzm şəkilləri haqqında araşdırmalar" kimi əsərləri xüsusi əhəmiyyətlidir. [4, s. 184-185]

Heca vəzninin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi XX əsrin əvvəllərində, daha konseptual şəkildə 1920-ci illərdə başlayır. Əli Nazimin “Ədəbiyyatımız və ədəbiyyat tariximiz” (1925), “Yeni Azərbaycan ədəbiyyatı” (1927), Firudin bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” ikicildliyi (1925-26), Mehmet Fuad Köprülünün “Azəri ədəbiyyatına dair tədqiqlər” (1926), İsmayıl Hikmətin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (1928), Salman Mümtazın “Azərbaycan ədəbiyyatı” silsiləsi (1925-dən başlayır), Hənəfi Zeynallı, Abdulla Şaiq, Musaxanlı, C.Əfəndizadə tərəfindən yazılmış “Ədəbiyyatdan iş kitabı” (1928), Bəkir Çobanzadənin “Türk ədəbiyyatı” (1929), M.Quliyevin “Oktyabr və Azərbaycan ədəbiyyatı” (1930), Əmin Abidin “Dərəbəylik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına aid vəsiqələr”, “Heca vəzninin tarixi”, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ətrafında” kimi əsərlər dövrün ədəbi-nəzəri mənzərəsinin zənginliyini təmsil edir [15, s.96-97]. Hecanın poetik sistem kimi öyrənilməsi filoloji fikrimizin məhz bu perioduna təsadüf edir və 1930-cu illər mərhələsindən həm fərqlənir, həm də ona zəmin hazırlayır. Bu məqamda Nazif Qəhrəmanlının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tarixi ilə bağlı tipoloji bölgüsü heca vəzninə dair tədqiqlərin xronoloji ardıcılığı və mərhələ fərqlərini görməyə əsas verir. Belə ki, Nazif Qəhrəmanlı “Azərbaycan türk ədəbiyyatı tarixçiliyi” (1890-1936) və “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyi” (1939-cu ildən etibarən) periodlarını fərqləndirir [11, s.8]. Gördüyümüz kimi, burdakı əsas amil türkcülük məsələsi, daha doğrusu ümumtürk kontekstidir. Bütövlükdə ədəbiyyatımızın tədqiqində ümumtürk müstəvisindən uzaqlaşmaq bu dövrdə o qədər kəskin şəkildə baş vermişdi ki, hətta ayrı-ayrı alimlərin yaradıcılığında da sərt mövqə dəyişikliyinə səbəb olmuşdu. T.Salamoğlunun fikrincə, Bəkir Çobanzadənin, Əli Nazimin və Əmin Abidin elmi dünyagörüşünün ümumtürk kontekstində başlayıb sonradan dəyişikliyə məruz qalması məhz kəskin qırılmanı şərtləndirən ictimai-siyasi amillər əsasında baş vermişdir [5, s.15]

1920-ci illərdə bədii-estetik düşüncədə milliləşmə ilə ədəbiyyatşünaslıqda millətçilik müstəvisində araşdırmaların artması bir-birilə bağlı proses idi. Aysel Qurbanovanın da dediyi kimi “*XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində türkcülüynün bir ideologiya kimi inkişafı, türk tarixinə və mədəniyyətinə adi mənbələrin aşkarlanıb üzə çıxarılması ədəbiyyatımızda milli qürur hissini gücləndirmiş və türkcülük-azərbaycançılıq ideallarının ədəbiyyatda geniş yayılmasına yol açmışdır*” [14, s.8.]. Belə ki, şairlərimizin heca vəzninə müraciəti ümumtürk kontekstində daha çevik hal alır. Abdulla Şaiq, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Əhməd Cavad, Əli Nəzmi və başqa şairlərimizin heca vəznində şeirlər yazması təsadüfi səciyyə daşımırdı. Hüseyn Cavid əsərlərinin poetik vəzn sistemini araşdıran Məmməd Cəfərin dediyi kimi “*Yeni müasir şeir dilini və üslubunu yaratmaq üçün əsrlərdən bəri müvazi olaraq inkişaf edən və bir-birinə mütəqabil təsir göstərən iki müxtəlif üslubu novatorcasına birləşdirmək*” onun yaradıcılığı üçün xarakterik idi. [8, s.225]. Bu işdə Hüseyn Cavidin türk şairi Rıza Təvfikdən bəhrələndiyini irəli sürür, əruz və hecanı paralel şəkildə istifadə etdiyinə diqqət edir. Oniki, ondörd, onbeş, onaltı hecalı şeir şəkillərində ustalığını yüksək qiymətləndirir (s.276) Yaşar Qarayevin Hüseyn Cavidin vəzninə haqda belə bir fikri var ki, o “*hecanın əruzla hibridini, “əruzun sərbəstini”* yaradıb. [10, s.331].

Bilirik ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Türkiyə aydınlarının qərbçilik, islamçılıq və türkcülük ideyaları ətrafında fikir mübadiləsi apardığı dönmə kimi yadda qalmışdır. Xüsusilə, türkcülük cərəyanı milli-mədəni özünüdərkini konseptual ifadə forması olub mədəniyyətin bütün sahələrində qabarıq şəkildə görünürdü. Ədəbiyyatın milliləşməsi, milli ruha bürünməsi təkcə fəlsəfi-ideoloji tendensiya kimi deyil, həm də estetik hadisə kimi baş tuturdu. Dövrün aktual mətbu orqanlarında ədəbiyyat

məzmun və formaca türkləşməyə başladı. Türkiyə ədəbiyyatında şeirin sadələşməsi istiqamətindəki mübahisələr zamanla heca vəzninin daha dərinə öyrənilməsinə zəmin hazırlayır. 1897-ci ildə Məhməd Əminlə başlayan bu yolda (“Türk şeirləri” 1898) Rıza Təvfik, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya və başqalarının heca vəznində yazdığı şeirlər ciddi marağa səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, heca vəznindən modern türk şeirində daha geniş istifadə olunmağa I Dünya müharibəsi illərində başlanıldı. Demək olar ki, çox qısa müddətdə Enis Behiç Koryürek, Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy, Orhan Seyfi Orhon və Faruk Nafiz Çamlıbel kimi şairlərlə təmsil olunan “Hecanın beş şairi” deyilən məktəb formalaşdı. Sadə və səmimi üslub, danışq dilinə ən yaxın ədəbi dil manerası, dildə, vəzndə və digər ədəbi meyarlarda milli olmaq düşüncəsi bu məktəbin əsasını təşkil edirdi. Məşrutıyyət dövrü türk ədəbiyyatında dil kimi vəzn də əsas problemlərdən biri idi. Xüsusilə Gənc qələmlər dərnəyinin başlatdığı “Yeni Lisan” axımı ilə paralel çəkildə “Say ü Tebebbu” “yeni vəzn” deyilən bir istiqaməti də ortaya atır. Mahiyyəti milli vəznə qayıdış olan bu hərəkət uzun əsrlər boyunca poetik fikrin əsas ölçüsü olmuş əruzə qarşı heca vəznini qoyur, əruz-heca mübahisələrinə zəmin hazırlayır. Məhməd Fuad Köprülüzadə (Köprülü) bu müzakirələrin əsas fiqurlarından biri idi. “Yeni dil” (1912) adlı məqaləsində qeyd edir ki, əgər dilimizdəki tərkibləri, ərəb-fars ibarələrini aradan qaldırmaq istəyiriksə, bunlar olmayan yeganə üsul-ı nazmı heca vəznini olmalıdır [6s.119-120]. Lakin F.Köprülüzadə bu dövrdə əruz vəzninin tərəfdarı kimi çıxış edir. “Yeni vəzn” hərəkəti tərəfdarlarından Nəcib Asımın “Milli əruz” adlı əsərində irəli sürdüyü tezisləri qəbul etmir, heca vəzninə dönməyi şeiri xalq səviyyəsinə endirəcəyindən ehtiyat edir və cinayət kimi dəyərləndirir: *“Faik Alidən, Cənab Şəhabəddindən sırf milli və vətən nəğmələri istəməyi sənət nöqtəyi-nəzərindən cinayət”* hesab edir, bu dönmədə o heca vəzninin tərənnüm potensialına inanmır. Lakin II Məşrutıyyət illərində xüsusilə Ziya Gökalpın təsiri ilə bir çox şair əruzdan hecaya keçir. Fuad Köprülü də fikir dəyişikliyi yaşayır, *“milli cərəyanın bu 3-4 illik həyatı əruzun ustalarını susdurdu, əruzunu böyük bir qüdrətlə istifadə edən gənclərin qələmlərini qırdı, yeni yetişənləri bu vəznlə tərənnümə məcbur elədi”* deyərək öz münasibətini bildirir. 1917-ci ildə çap olunmuş “Milli vəzn” adlı məqaləsində isə qəti mövqeyini ortaya qoyur. Vəznin ölçü olduğunu, lakin metr və arşın kimi bir ölçü olmadığını, hər dilin öz bünyəsindən, öz xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan bir ölçü olduğunu vurğulayır, hər millətin vəznini onun ruhundakı ahəngin zahirə vurmuş ölçüsü olduğunu müdafiə edir. Vəzn məsələsindən öncə dil və milli ədəbiyyat məsələsinin vacibliyinə toxunur. *“Bütün millətçilər kimi biz də xalqçıyıq. Yəni xalqın dilini, xalqın vəznini əsas götürərək bu millətin ruhunu ədəbi əsərlərdə dilə gətirmək, bunun fəlakətlərinə ağlamaq, bunun sevinclərinin sirdaşı olmaq istəyirik”* [6, s. 126].

Həqiqətən də şeirin məzmun və formaca milliləşməsi türk düşüncə və ənənə sisteminin mühafizəsində ciddi rol oynayır. Cümhuriyyət dönməsinin ilk illərində “Hecenin II kuşağı” adlanan istiqamət formalaşır. 1930-cu illərin ortalarına qədər fəal olmuş bu şairlərdən Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancının adlarını çəkmək olar. Bu iki nəsil arasında ədəbi genetik əlaqələr və bağ, onların yetişdiyi mühit və tarixi şərait, şeirlərin estetik və fəlsəfi-ideoloji yönünün millilik kontekstində təhlili, eləcə də özlərindən sonrakı dönmə təsiri genişmiqyaslı hadisədir. Bu zaman paralel şəkildə eyni dövrdə Azərbaycan şeirinin də milliləşməsi yaşanır.

Azərbaycanda R.Əfəndizadənin, A.Şaiqin şeirin xəlqiləşməsi istiqamətindəki mülahizələri də maraqlıdır. XX əsrin əvvəllərində həm maarifçi dünyagörüşün realist metoda uyğun axtarışları, həm də romantik dünyagörüşün ənənəni canlandırmaq cəhdləri poetik dildə xəlqiliyin artmasına zəmin hazırlayır.

Abdulla Şaiqin “Dilimiz və ədəbiyyatımız” (1913) məqaləsində milli dilin gözəlliklərindən bəhs edir, *“məişətimizin birər aynası olan hədsiz-hesabsız bayatı və şikəstələrimiz, məsəllərimiz,*

tapmacalarımız, ürəkləri ən dərinədən çirpindiran, ruhları səmadaki şəfəqlərə qədər yüksəldən mahnılarımız, nəğmələrimiz qibtə ediləcək səadətlərdir, deyilmi?” [1, s.119] ritorik sualı verir.

Həyətləri sarı gül,

Yarı qönçə, yarı gül,

Gec açıldı, tez soldun,

Olmayıydın bəri gül

bayatısını misal çəkir, “sözlərin zahiri və batini lətafətinə diqqət buyurulsun!” deyər xaqın “sineyi-fitrətindən” çıxan zənginlik qarşısında heyranlığını bildirir [1, s.120-121]. Dilimizin gözəl və məntiqə müvafiq potensialı fonunda ədəbiyyatımızın geri qaldığını, farsların tərz-i-səqiminin (saxta üslub) nüfuzu altında boğulmasından gileylənir. Lakin Nizami, Xaqani kimi ustadların fars dilində “tərətdikləri bədilərin şərəfi”ni də unutmur. Bu məqalənin elmi-nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Abdulla Şaiq ədəbi dilə metodoloji yanaşma göstərir, Osmanlı türk ədib və şairlərinin fars və ərəbcəyə hədsiz aludəçiliyini qınayır, eyni zamanda mükəmməl bir ədəbi dil zümrəsinə tələsik keçmək istəklərinin yaratdığı problemləri də sadalayır. Ona görə, ədəbiyyat (yazı dili) dediyimiz əcələ ilə başa gələn şeylərdən deyildir, əsrlər boyu yaranmış ədəbi faktların hasilidir. Köhnə dil və yeni dil, eləcə də yeni vəzn məsələsində ortağ məxrəci tutmağı tövsiyyə edir, bağban və bağındakı ağaclara münasibəti ədəbiyyatçılara etalon kimi göstərir. Bir bağban bağını necə qoruyur, necə yeni ağaclar əkirsə, ədəbiyyat meydanında da köhnələr hamısı baltalanmamalıdır. Dili *ən fəsih və əm mükəmməl* dil formasına gətirməyi məsləhət bilir. Abdulla Şaiqin simasında Türkiyədəki ədəbi ortamlarla paralel şəkildə Azərbaycanda da dil və dolaylı şəkildə vəzn məsələlərinin aktuallaşdığı görünür.

1920-ci illərdə F.Köprülü, İ.Hikmət, Məhyəddin bəy kimi türk alimlərinin Azərbaycana dəvət olunması və I türkoloji qurultayın (1926) Bakıda keçirilməsi Azərbaycan-türk tarixi-ədəbi əlaqələrinə kömək edib [11, s.37]. İsmayıl Hikmətin bir çox məqalələrinin 1923-1926-cı illərdə dövrü mətbuatda yer alması onun fikirlərinin 20-ci illərin filologiyasına təsir etməsinin səbəbidir. Təsədüfi deyil ki, İsmayıl Hikmətin “Əruz və heca vəznləri” (Maarif və mədəniyyət, 1923, 3-10) və Əmin Abidin “Heca vəzninin tarixi” (“Maarif işçisi, 1927”, N3.) məqalələri məhz türkoloji dünyagörüşün dayaq prinsiplərinə söykənirdi. İsmayıl Hikmətin silsilə məqalələrinin əsas qayəsi heca vəzninin heç də əruzdan geri qalmadığını söyləməkdir: “*Heca vəznində yazılmış öylə şeirlərimiz vardır ki, əruz ilə yazılmış ən gözəl qəsidələr onların kölgəsinə yetişməz, əm və ümmi öylə aşıqlarımız vardır ki, sözləri bütünü naqışları ilə ən yüksək, ən bəliğ şeirlərimizin üstündədir*” [7, s.28]. İsmayıl Hikmətin bu məqalələrində “heca lisanlar” və vəzn uyğunluğu məsələsinə də yer verilir.

Əmin Abid “Heca vəzninin tarixi” adlı məqaləsində bu sözlərlə başlayır: “*Vəzn dilin məhsuludur, hər ictimai zümrənin, öz ilk şeirinə verdiyi ahəng, dilinin ümumi ahəngindən ayrılan “ənsar elementlər” məcmusudur. Türklərin şeir musiqisini axtarmaq üçün nə Ərəbistanın qızgın çöllərinə, nə də İranın tozlu ovalarına getmək lazım deyildir. Sözlərin dilimizə çevrilməsi bunun fəlsəfəsini anlamaq üçün yetər.*” [2, s.144] Əmin Abid heca vəzninin nümunələrini “Yəsəvi” ədəbiyyatında da axtarılır, həkim Əhməd Yəsəvinin “Divani-Hikmət” adlı kitabında toplanan əsərlərindəki heca vəzninin bəzi şəkillərinə diqqət çəkilir. Bu əsərdə heca vəzninin yeddi və on iki hecalı versiyalarının olduğunu bildirir, ardınca “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin bəzi hissələrində heca vəzninə dair nümunələrə diqqət çəkir. Əmin Abidin “Heca vəzninin tarixi” məqaləsində türk qövmələrinin qədim dövrlərdən bəri bədii zövqünü əhatə edən şeirləri, masal və dastanları sadalayır, heca vəzninin nümunələri kimi təsnif edir. O qeyd edir ki, dastanların sözlərinə xüsusi melodiyalar verilir, beləliklə də “vəzn” yaranmış olur. Bu vəznin təkamül xəttini diqqətlə izləyən alim “Türk xalqları ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri” adlı tədqiqatında Azərbaycan bayatıları ilə yanaşı İraq, Anadolu, Altay, Özbək və digər bölgələrdəki türklərin arasında yayılmış dördlükləri (yeddi hecalı,

dörd misralı) qarşılaşdırır. Vurğulayır ki, “Divani- lügət üt-türk”lə yanaşı “Kutadqu bilik” yazıldığı dövrdə “mani” adlı bir nəzm şəkli yaranır və qitə şaklində təzahür edir.

“Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərində ağız ədəbiyyatı, “Dədə Qorqud” Oğuznaməsi ilə bağlı Əmin Abidin maraqlı və cəlbedici fikirləri yer alıb. Əmin Abidin fikri ilə vurğulasaq musiqi ahənginin dastana rəng verməsi aktual məsələdir. Tədqiqatçının sistemli araşdırmaları sırasında XIII əsrdə yazıb-yaratmış görkəmli şair Yunus Əmrə xüsusi yer tutur. Yunus Əmrə heca vəzninin bir sıra nümunələrini yaradıcılığına daxil etmişdir, bu da tədqiqatçının diqqətindən qaçmamışdır. Bildirirdi ki, Yunus Əmrə bu vəznə yeni bir ruh gətirmiş, onun şeirlərindəki hecaların sayı müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bədirxan Əhmədov haqlı olaraq yazır ki, Əmin Abidin “Türk xalqları ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri” adlı araşdırmasını heca vəzninin tarixinin öyrənilməsinin davamı hesab etmək olar [2, s.16]

1920-ci illərdə heca vəznin aktuallaşması milliliklə bağlı idi, 1930-cu illərdən etibarən isə məqsədli şəkildə bədii dilin sadələşməsinə və xalqa yaxın ədəbiyyat yaratmağa yönəlmiş sovet ideologiyası üçün heca vəznə uyğun qəlibə çevrilir. Lakin yeni ideologiyanın yeni poetik forma axtarışı sancılı proses idi. 1920-ci illərdə heca vəznə ətrafındakı fikir mübadiləsini Türkiyə ədəbiyyatından qaynaqlanan “*milli vəzn*” məsələsi kimi özünü göstərir, növbəti mərhələni isə sovet ideologiyasının poetik qəlib axtarılarına yönəlmiş “*vəznlərə münasibət*” məsələsi ətrafında təsnif etmək olar. Bütün bunlar ictimai-sosial amillərlə tənzimlənən proses idi. Bu amillər heca vəznini ana vəzn kimi görənləri və köhnə poetik forma kimi şərh edənləri (Mikayıl Rəfil, Əli Nazim, Abbas Şərif, Mustafa Quliyev) polemikaya dəvət edir. Bundan sonrakı dövrdə pantürkist damğası ədəbi mirasın dəyərləndirilməsində ümumtürk kontekstini tamamilə kənarlaşdırır və heca vəzninin tədqiqində də ümumtürk kontekstinə qayıdış demək olar ki, 1970-80-ci illərə qədər baş vermir.

Hələ 1920-ci sonlarında Mustafa Quliyev yeni ədəbi mündəricə üçün köhnə qəliblərin kifayətsizliyindən yazır, əruzunu fars poeziyasından gəlmiş köhnəlməmiş sufi forması hesab edir, hecanı köhnəlməmiş, monoton və yeknəsəq forma kimi görürdü, inqilabi mübarizənin poetik təcəssümü üçün köhnə qəliblərə sığışdırmağın qeyri-mümkünlüyünü bildiririrdi [16, s.50]. Yeni məzmunun köhnə “tuluqlara” tökülməsindən şikayət edənlərdən biri də Əli Nazim idi. Ona görə də köhnə ifadə vasitələri yeni fikri ifadə etməkdə yetərsiz idi. Əli Nazim 1929-cu ildə fikirlərini daha yumşaq dildə ifadə edir, sərbəst və heca tərəfdarlarını müqayisə edərək yazırdı: “*Heca vəznə ilə yazanlar öz şeirlərində təqlidçilikdən irəli gedə bilməyərək şablonlar dəryasına qarq olurlar. Sərbəst şeir yazanlar isə, öz işlərini belə yaxşı başa düşməyərək sətirləri hər dürlü ahəng, dinamika və musiqidən azad bir surətdə lüzümsüz yerə bir-birinin altına yığmağı, hər dürlü əcayib-qərayib yazılar və təbirlər işlətməyi özləri üçün böyük bir sənətkarlıq vəzifəsi hesab edirlər*” [9, s.99]. Əli Nazimin narahaçılığını əruz və heca polemikasında F.Köprülü narahaçılığı ilə müqayisə etmək olar.

Deməli heca vəznə ilə bağlı mübahisələrin birinci mərhələsi əruz və heca ətrafında dönürdüsə, ikinci etapda heca və sərbəst vəznlər ətrafında polemika artır. Bu proses Sovet şeirinin Nazim Hikmət və Mayakovski həvəsinin sərbəst vəznə artırdığı maraqla müşahidə olunurdu. M.Quliyevin, Ə.Nazimin, M.Rəfilinin, M.Ələkbərlinin, M.Hüseynin, H.Zeynallının, S.Vurğunun və başqalarının dövrün poetik forma arayışı ətrafında dönən polemik fikirləri ilə xarakterizə olunur.

Bu dövrdə heca vəznə daha çox xəlqilik, xalqa yaxın dil, təbiilik standartlarına görə tədqiqatlarda öz yerini tapır. Sovet ideologiyasının nüfuzunun qabarıq olduğu periodda heca vəznə türk mədəniyyəti kontekstində araşdırılmır, bu da dövrün tələbləri ilə bağlıdır. XX əsrin ilk onilliklərində milli intibahla bağlı qədim ədəbiyyat anlayışının izahında əski Göytürk, uyğur ədəbiyyatı haqda fikirlərə rast gəlsək də, sovet ideologiyası və repressiya siyasəti bunun qarşısını aldı. Beləliklə, heca vəzninin mənşəyinin öyrənilməsi problemi də ümumtürk kontekstindən ayrılaraq Azərbaycan folkloru ilə məhdudlaşdırıldı.

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

İstifadə olunmuş ədəbiyyat.

1. Abdulla, Şaiq. Əsərləri, IV cild, Bakı, Azərənəşr, 1977
2. Abid, Əmin. Seçilmiş əsərləri (Tərtib edəni və ön sözün müəllifi filologiya elmləri doktoru Bədirxan Əhmədov). “Şərqi-Qərbi” nəşriyyatı, Bakı, Abid, 2017.
3. Ata, A. Türkolojide Berlin-Varşova hattı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 19(2), 33-43, 2012: s.40
4. Budu, M. The place of Tadeusz Kowalski's in Polish Turcology and studies on Turkish Language / pp. 184-201
5. Hikmət, İsmayıl. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: İslamiyyətin zühurundan miladın on səkkizinci əsrinə qədər. Bakı: Elm və təhsil, 2022, 819
6. Kolçu, H. Milli Vezin Meselesi ve Köprülüzade Mehmed Fuad. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 2006, 51(2003/2), 118-127.
7. Maarif və Mədəniyyət" jurnalında elmi araşdırmalar. Bakı: n.y., 2013, 323 s
8. Məmməd Cəfər. Cavidin sənəti haqqında qeydlər/ Cavidə xatırlarkən (Hüseyn Cavid haqqında məqalə və xatirələr toplusu). “Zərdabi”, Bakı. 2012, 592 səh. S.217-284
9. Nazim Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1979, s. 374 s.
10. Qarayev, Y. Tarix: yaxından və uzaqdan / Y. Qarayev. – Bakı: Sabah, – 1995, – 712 s.
11. Qəhrəmanlı. N. Milli ədəbiyyat tarixçiliyi: genezis, inkişaf, dövrləşdirmə problemləri. Bakı: Qartal, 1997,
12. Quliyev, Tərən. Əlişir Nəvai və onun “Mizanül – övzan” əsəri, Kredo, 6 may, 2020 – s. 5
13. Quliyev, Tərən. Türk şeir şəkilləri mənbələrdə. Ədəbiyyat qəzeti .-2021.- 16 oktyabr.- S.10-11.
14. Qurbanova, Aysel. Azərbaycan romantizmi: millilik və bədiilik. Bakı: Elm və təhsil, 2024, 184 s
15. Şəmsizadə N. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı. Mərhlələlər, konsepsiyalar. Bakı: Ozan, 1997, 289 s.
16. Кулиев. М. Октябрь и тюркская литература. Баку: Аз ГНИИ, 1930